

Kodeksowe i pozakodeksowe określenie sankcji karnych związanych z penalizacją przestępstw korupcyjnych

JEL classification: K14, K19

Słowa kluczowe: korupcja, sankcje karne, przestępstwa korupcyjne, prawo karne, kodeks karny, prawo antykorupcyjne, prawo karne gospodarcze

Keywords: corruption, penal sanctions, criminal law, corruption crimes, anti-corruption, penal code, economic criminal law

Abstrakt: W artykule poruszono niezwykle ważne kwestie związane ze zjawiskiem korupcji, która jest patologią występującą na różnych płaszczyznach życia społecznego. Poza korupcjami biurokratyczną i wyborczą wyróżnia się także korupcję w ramach obrotu gospodarczego, w sporcie i w obrocie lekami. Celem artykułu jest próba diagnozy stanu polskiego ustawodawstwa karnego w kontekście typizacji różnych odmian korupcji, co pozwoli na wyodrębnienie typów korupcji występującej w obrocie gospodarczym. Autor skupia jednak uwagę na szczegółowym ukazaniu zróżnicowanego obrazu sankcji karnych w zakresie penalizacji zachowań korupcyjnych. Istnieje potrzeba odpowiedzi na pytanie: czy takie rozproszenie jest celowe, konieczne i racjonalne?

Penal sanctions for corruption crimes

Abstract: In the paper the author discusses very important issues of corruption, which appears in different fields of social life. Besides the bureaucratic and electoral corruption, one can find corruption in the economic life, sports and pharmaceutical areas. The purpose of the paper is to diagnose Polish criminal law in the context of singling out different corruption types which allows us to isolate corruption in the economic sector. The author shows in particular differentiation of the penal sanctions for committing a corruption offence. So there remains the question whether the diversity of penal sanctions for different corruption types is appropriate, necessary and rational.

Uwagi wprowadzające

Korupcja¹ jest patologią występującą na różnych płaszczyznach życia społecznego, w tym także w ramach obrotu gospodarczego². Stanowi niewątpliwą oznakę słabości państwa i rządów, która przejawia się najczęściej brakiem przejrzystości w działaniu czy łamaniem zasad oraz etyki. Jakkolwiek tego rodzaju zachowania w obszarze praktyk urzędniczych przez większość członków społeczeństwa zdają się być oceniane nagannie, to w innych dziedzinach życia społecznego oceny społeczne zachowań korupcyjnych nie spotykają się już z tak kategoryczną oceną. Taki stan rzeczy występuje przykładowo w dziedzinie sportu³, obrotu gospodarczego czy też poszczególnych dziedzin tego obrotu, jak na przykład w dziedzinie obrotu lekami⁴. W tych szczególnych dziedzinach życia społecznego sankcja kar-na stanowiąca normatywną konsekwencję przyjęcia określonej gratyfikacji lub jej obietnicy w zamian za określony rezultat (wynik meczu, wybór kontrahenta, itp.) jawi się często jako niezrozumiała, a w każdym razie stanowiąca przejaw nadmiernej ingerencji w swobodę działalności gospodarczej. Niewątpliwą przyczyną takiego stanu rzeczy jest w szczególności rozproszenie przepisów karnych penalizujących przestępstwa korupcyjne. Warto zaznaczyć, że w polskim syste-

¹ Łac. *corruptio* — zepsucie. W polskim systemie prawnym jedyna definicja legalna pojęcia korupcji znajduje się w ustawie z dnia 9 czerwca 2006 r. o *Centralnym Biurze Antykorupcyjnym* (Dz.U. z 2006r. Nr 104, poz. 708), według której jest to czyn: 1) polegający na obiecywaniu, proponowaniu lub wręczaniu przez jakąkolwiek osobę, bezpośrednio lub pośrednio, jakichkolwiek nienależnych korzyści osobie pełniącej funkcję publiczną dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania w wykonywaniu jej funkcji; 2) polegający na żądaniu lub przyjmowaniu przez osobę pełniącą funkcję publiczną bezpośrednio lub pośrednio, jakichkolwiek nienależnych korzyści, dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, lub przyjmowaniu propozycji lub obietnicy takich korzyści, w zamian za działanie lub zaniechanie działania w wykonywaniu jej funkcji; 3) popełniany w toku działalności gospodarczej obejmującej realizację zobowiązań względem władzy (instytucji) publicznej, polegający na obiecywaniu, proponowaniu lub wręczaniu, bezpośrednio lub pośrednio, osobie kierującej jednostką niezaliczaną do sektora finansów publicznych lub pracującej w jakimkolwiek charakterze na rzecz takiej jednostki, jakichkolwiek nienależnych korzyści, dla niej samej lub na rzecz jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania, które narusza jej obowiązki i stanowi społecznie szkodliwe odwzajemnienie; 4) popełniany w toku działalności gospodarczej obejmującej realizację zobowiązań względem władzy (instytucji) publicznej, polegający na żądaniu lub przyjmowaniu bezpośrednio lub pośrednio przez osobę kierującą jednostką niezaliczaną do sektora finansów publicznych lub pracującą w jakimkolwiek charakterze na rzecz takiej jednostki, jakichkolwiek nienależnych korzyści lub przyjmowaniu propozycji lub obietnicy takich korzyści dla niej samej lub dla jakiegokolwiek innej osoby, w zamian za działanie lub zaniechanie działania, które narusza jej obowiązki i stanowi społecznie szkodliwe odwzajemnienie.

² O. Górniok, [w:] *Prawo karne gospodarcze*, Warszawa 2003, s. 16.

³ Przestępstwo korupcji sportowej z Ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o *sporcie* (Dz.U. z 2010 r., Nr 127, poz. 857).

⁴ Przestępstwo korupcji w sektorze refundacji leków z ustawy z dnia 12 maja 2011 r. o *refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych* (Dz.U. z 2011 r., Nr 122, poz. 696) czy przestępstwo korupcji farmaceutycznej z Ustawy z dnia 6 czerwca 2001 r. — *Prawo farmaceutyczne* (Dz.U. z 2008 r., Nr 45, poz. 271), dalej zwana PrFarm.

mie prawnym brakuje jednolitego modelu przeciwdziałania korupcji. W zakresie kryminalizacji tego niewątpliwie społecznie szkodliwego zjawiska, ustawodawca gruntownie stypizował poszczególne rodzaje przestępstw korupcyjnych⁵ (np. korupcja urzędnicza, korupcja wyborcza, korupcja gospodarcza, korupcja sportowa)⁶. W celu przeciwdziałania temu zjawisku od wielu lat tworzony i modyfikowany jest system ustawowych zagrożeń karnych⁷. O występowaniu zjawiska korupcji, stanowiącego zagrożenie dla praworządnego społeczeństwa oraz zakłócaniu rozwoju obrotu gospodarczego, świadczą dane statystyczne⁸.

Przedmiotem artykułu jest próba:

- diagnozy stanu polskiego ustawodawstwa karnego w kontekście typizacji różnych odmian korupcji;
- zobrazowania zróżnicowania ustawowego zagrożenia karnego za różne rodzaje korupcji w Polsce;
- odpowiedzi na pytanie o zróżnicowanie sankcji karnych za różne przestępstwa korupcyjne, (celowość, racjonalność, konieczność)⁹;
- zróżnicowania sankcji karnych za przestępstwa korupcyjne, pod względem sposobu zwiększania i zmniejszania stopnia ustawowego zagrożenia;
- oceny dotychczasowych regulacji odnoszących się do zjawiska korupcji;
- postulat *de lege ferenda*.

⁵ Do istoty przestępstw korupcyjnych należy udzielanie lub przyjmowanie korzyści majątkowej lub osobistej, a także obietnica lub żądanie takiej korzyści; zob. też: *Prawnokarna konwencja o korupcji* sporządzona w Strasburgu dnia 27 stycznia 1999 r. (Dz.U. z 2005 r., Nr 29, poz. 249); także J. Skorupka, *Typy przestępstw korupcyjnych po noweli kodeksu karnego z 13.06.2003 r.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 15, 2004, s. 139 n.

⁶ Niniejsza problematyka wydaje się jak najbardziej aktualna, gdyż ten względnie trwały stan rzeczy ma ulec zasadniczej zmianie w świetle projektowanej przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego działającą przy Ministrze Sprawiedliwości nowelizacji Kodeksu karnego. Zgodnie z propozycją Komisji, przepis art. 296a k.k. (przestępstwo korupcji gospodarczej) ma zostać uchylony, a wraz z nim cały rozdział XXXVI k.k. Nie oznacza to jednak, że nastąpi całkowita dekryminalizacja w zakresie korupcji gospodarczej. W projekcie nowelizacji k.k. dotychczasowe przestępstwo korupcji gospodarczej proponuje się ująć w zupełnie nowej jednostce redakcyjnej — w przepisie art. 294b k.k.), szerzej zob. Projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2013 r.

⁷ Zob. C. Nowak, *Korupcja w prawie karnym na tle uregulowań międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 13 n.; zob. także G. Kaiser, *Korruption, Eine Herausforderung für Recht und Gesellschaft*, [w:] Kim Jhong-Won kyosu hwagabginyumnonmunjip, *Festschrift für Jhong-Won Kim zum 60. Geburtstag*, Seoul: Bub-Moon-Sa 1991, s. 967 n.; B. Hołyst, *Korupcja jako plaga społeczna XXI wieku*, „Przegląd Antykorupcyjny” 2011, nr 1, s. 24 n.

⁸ *Statystyka i przepisy, statystyka przestępstw korupcyjnych, liczba przestępstw stwierdzonych*, <http://www.policja.pl/pol/zglos-korupcje/statystyka-i-przepisy/309,StatystykaPrzestepstwKorupcyjnych.html> (dostęp: 22.11.2014).

⁹ O sankcjach karnych zob. szerzej M. Cieślak, *O sankcjach w ogólności, Polskie Prawo Karne. Zarys Systemowego Ujęcia*, Warszawa 1995, s. 421 n.; W. Wolter, *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 9 n.; zob. także W. Mąciór, *Założenia ustawowego wymiaru kary*, „Państwo i Prawo” 1984, z. 6, s. 4.

Mając na uwadze powyższe, istnieje potrzeba odpowiedzi na pytanie: czy takie rozproszenie jest celowe, konieczne i racjonalne?

Uwagi szczegółowe

Typizacja przestępstw korupcyjnych charakteryzuje się dużym rozproszeniem. Ich ustawowe znamiona zestawione są zarówno w Kodeksie karnym (dalej: k.k.), jak i w pozakodeksowym prawie karnym. Na represyjność regulacji wpływają także sankcje karne, które różnią się w zakresie penalizacji zachowań korupcyjnych¹⁰.

Na powyższy stan wpływ miało wejście w życie ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zmianie Kodeksu karnego i innych ustaw¹¹. Warto zaznaczyć, że nowela antykorupcyjna znacznie zmieniła przepisy prawa karnego, które ukierunkowały się na walkę z korupcją, między innymi poprzez uwzględnienie zobowiązań międzynarodowych wynikających ze wstąpienia Polski do Unii Europejskiej¹². Przepisy te jasno wskazują, że każdy, kto dopuszcza się przestępstwa korupcji czynnej lub biernej, podlega karze, której granica wynosi co najmniej od jednego do trzech lat pozbawienia wolności¹³. Celem noweli było ułatwienie organom ścigania i wymiarowi sprawiedliwości prowadzenia postępowania karnego w sprawach o przestępstwa korupcyjne, a także traktowanie ich sprawców należycie

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny* (Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553), dalej zwana k.k. (jest podstawowym aktem prawnym na podstawie którego zwalczana się przestępczość korupcyjną w Polsce); zob. także P. Palka, M. Reut, *Korupcja w nowym Kodeksie karnym*, Kraków 1999, s. 7 n.

¹¹ Dz.U. z 2003 r., Nr 111, poz. 1061, dalej zwana Nowelą Antykorupcyjną.

¹² Wśród najważniejszych aktów prawnych nakładających obowiązek kryminalizacji korupcji w obrocie gospodarczym należy wskazać: a) *Konwencja o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich* z dnia 26 lipca 1995 r. (OJ C 316 z dnia 27 listopada 1995 r.) wraz z dwoma dodatkowymi protokołami (OJ C 313 z dnia 23 października 1996 r.; OJ C 221 z dnia 19 lipca 1997 r.); b) *Konwencja o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich* z dnia 26 lipca 1995 r.; c) *Prawnokarna konwencja o korupcji sporządzona z dnia 27 stycznia 1999 r.* (Dz.U. 2005 r., Nr 29, poz. 249); d) *Konwencja o zwalczaniu korupcji wśród funkcjonariuszy Wspólnot Europejskich lub funkcjonariuszy państw członkowskich Unii Europejskiej* z dnia 16 maja 1997 r. (OJ C 195 z dnia 25 czerwca 1997 r.); e) *Karnoprawna Konwencja o Korupcji Rady Europy* z dnia 27 stycznia 1999 r.; f) Dyrektywa Wspólnotowego Działania Nr 98/742/42/JHA z dnia 22 grudnia 1998 r. Już po wejściu w życie przestępstwa z art. 296a k.k. zobowiązanie do kryminalizacji zachowań korupcyjnych w sferze obrotu gospodarczego wynika aktualnie z decyzji ramowej Rady UE 2003/568/WSISW z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie zwalczania korupcji w sektorze prywatnym.

¹³ „Każde Państwo Członkowskie powinno podejmować niezbędne środki zgodnie ze swoimi zasadami i normami konstytucyjnymi w celu zapewnienia, że jeżeli osoba fizyczna w związku z określoną działalnością gospodarczą została skazana za korupcję czynną lub bierną, osobie tej można [...] czasowo zakazać prowadzenia określonej lub porównywalnej działalności gospodarczej na podobnym stanowisku lub w podobnym charakterze, jeżeli ustalony stan faktyczny daje powody do przypuszczenia, że będzie istniało wyraźne ryzyko popełnienia nadużycia stanowiska poprzez to przestępstwo”. Zob. Decyzja Ramowa Rady 2003/568/WSISW z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie zwalczania korupcji w sektorze prywatnym.

do popełnionego czynu oraz pomoc w ujawnianiu i odzyskiwaniu pochodzących z tych przestępstw nielegalnych korzyści¹⁴.

Aktualny stan polskiego ustawodawstwa antykorupcyjnego przedstawia się następująco.

1. W zakresie kodeksowych przestępstw korupcyjnych można wyróżnić:

- sprzedajność urzędniczą — przepis art. 228 k.k.,
- przekupstwo — przepis art. 229 k.k.,
- płatną protekcję — przepis art. 230 k.k.,
- handel wpływami — przepis art. 230a k.k.¹⁵,
- nadużycie władzy przez funkcjonariusza publicznego — przepis art. 231 § 2 k.k.¹⁶,
- korupcję wyborczą — przepis art. 250a k.k.,
- korupcję gospodarczą — przepis art. 296a k.k.¹⁷,
- korupcję wierzycieli — przepis art. 302 § 2 i § 3 k.k.

2. W zakresie pozakodeksowych przestępstw korupcyjnych wyróżnić można:

- korupcję w sporcie zlokalizowane — przepis art. 46 USport¹⁸,
- korupcję w sektorze refundacji leków ze środków publicznych — przepis art. 54 RefLekU¹⁹,
- korupcję farmaceutyczną — przepis art. 128²⁰.

¹⁴ B. Mik, *Nowela antykorupcyjna z dnia 13 czerwca 2003 r.*, Kraków 2003, s. 163 n.

¹⁵ Przestępstwa korupcyjne z art. 228–230a — określane mianem *korupcji biurokratycznej*.

¹⁶ Warto zauważyć, że przepisu art. 231 § 2 nie stosuje się, jeżeli czyn wyczerpuje znamiona czynu zabronionego określonego w art. 228.

¹⁷ Wprowadzenie kryminalizacji korupcji w obrocie gospodarczym było konieczne, a wynikało to w szczególności z wprowadzenia do polskiego prawa karnego materialnego i wykonawczego zmian, które umożliwiłyby skuteczne zwalczanie przestępczości korupcyjnej. Poszerzenie zakresu kryminalizacji podyktowane było tym, że znamiona typowych przestępstw korupcyjnych z art. 228 i 229 k.k. nie pozwalały na kryminalizację korupcji gospodarczej (biernej i czynnej). W ocenie B. Mik, celem projektodawcy było, „aby typy przestępstw określonych w art. 296a k.k. spełniały funkcję instrumentarium regulującego stosunki prywatnoprawne, którego używa się w ostatecznej potrzebie”, szerzej zob. B. Mik, *op. cit.*, s. 172. W uzasadnieniu do projektu noweli antykorupcyjnej zasygnalizowano, że włączenie przepisu art. 296a do k.k. jest idealnym sposobem, aby zmodyfikować „klasyczny” model korupcji, poszerzając go o stosunki pomiędzy uczestnikami obrotu gospodarczego. Dokonanie tej modyfikacji musiało być dokonane z należytą rozważą, gdyż co do zasady godziła ona w swobody działania przedsiębiorców i jest przewidziana w art. 22 Konstytucji działaniem ograniczającym wolność działalności gospodarczej.

¹⁸ Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. *o sporcie* (Dz.U. z 2010 r., Nr 127, poz. 857). W przypadku tego przepisu, jego lokalizacja uległa zmianie, wcześniej (tj. do 2010 r.) przestępstwo korupcji w sporcie uregulowane było w przepisie art. 296b k.k.; Pojęcie korupcji w sporcie, zob. R. Żurowska, *Przestępstwo korupcji w sporcie*, Poznań 2010, s. 13 n.

¹⁹ Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. *o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych* (Dz.U. z 2011 r., Nr 122, poz. 696).

²⁰ Korupcja farmaceutyczna ściślej zwana także korupcją w reklamie farmaceutycznej, zob. L. Wilk, *Korupcja w reklamie farmaceutycznej*, „Prokuratura i Prawo” 2011, z. 10, s. 21. Ustawa z dnia 6 czerwca 2001 r. *Prawo farmaceutyczne* (Dz.U. z 2008 r., Nr 45, poz. 271); zob. także

Różnorodność przedmiotów ochrony można nazwać, za W. Wolterem, „schematami ustawowych zagrożeń”²¹. W literaturze z zakresu prawa karnego zwykle określać się je mianem sankcji karnej²². Jak zauważa P. Burzyński: „[...] pojęcie sankcji karnej określić można jako zbiór następstw przewidzianych przez normę sankcjonującą za przełamanie hipotezy tej normy [...]”, jest to zatem pojęcie różne od pojęcia „ustawowego zagrożenia karą”, przez które rozumie się zagrożenie wynikające z przepisu karnego części szczególnej kodeksu karnego, jak również części pozakodeksowej²³.

System sankcji karnych zarówno za kodeksowe, jak i pozakodeksowe przestępstwa korupcyjne tworzą sankcje karne względnie oznaczone (tj. sankcje jednorodnjajowe) i wielorodnjajowe (tj. sankcje alternatywne)²⁴. W zakresie kodeksowych przestępstw korupcyjnych sankcja jednorodnjajowa z karą grzywny nie występuje w ogóle. Natomiast sankcja jednorodnjajowa z karą pozbawienia wolności o róż-

L. Wilk, L. Ogiegło (red.), *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 896; zob. także M. Bojarski, W. Radecki, *Przestępstwa przeciwko pamięci narodowej obronności, bezpieczeństwu osób i mienia, zdrowiu. Komentarz. Pozakodeksowe prawo karne*, t. I, Warszawa 2002, s. 356 n.

²¹ W. Wolter, [w:] I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 173 n. Zob. także J. Giezek, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2012.

²² Sankcja karna to kara grożąca za bezprawny i zawiniony czyn wypełniający znamiona określone w dyspozycji prawa karnego, zob. M. Cieślak, *op. cit.*, s. 421 n.; zob. także I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1978, s. 74; zob. także M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, NP 1969, nr 2, s. 8; tak również na gruncie prawa karnego skarbowego Z. Siwik, *Systematyczny komentarz do ustawy karnej skarbowej. Część ogólna*, Wrocław 1993, s. 139 n.

²³ P. Burzyński, *Ustawowe określenie sankcji karnej*, Warszawa 2009, s. 157; sankcja określa rodzaj oraz wysokość kary grożącej za popełnienie czynu opisanego w dyspozycji w sytuacji wskazanej w hipotezie, zob. J. Majewski, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 2, *Źródła prawa karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 432; por. J. Majewski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. G. Bogdan *et al.*, Kraków 2013, s. 663 n.

²⁴ Wśród sankcji karnych rozróżnia się: bezwzględnie nieokreślone, bezwzględnie określone i względnie określone. Należy zauważyć, że w literaturze zamiennie używa się wyrazów „określona” i „oznaczona”; zob. P. Burzyński, *op. cit.*, s. 158. Sankcje karne bezwzględnie określone ulegają dalszemu podziałowi na karne jednorodnjajowe i karne wielorodnjajowe. Natomiast te ostatnie dzielą się na sankcję alternatywną, sankcję alternatywno-kumulatywną i sankcję kumulatywną. Sankcja jednorodnjajowa charakteryzuje się tym, że występuje wtedy, gdy ustawa wymienia tylko jeden rodzaj kary za dane przestępstwo, czyli tworzona jest przez jedną karę. Sankcje wielorodnjajowe charakteryzują się pewnego rodzaju złożonością — składają się na nie dwie kary (w przypadku sankcji alternatywnej, alternatywno-kumulatywnej i kumulatywnej) lub trzy kary (w przypadku sankcji alternatywnej); zob. O. Włodkowski, *Z problematyki sankcji karnych w pozakodeksowym prawie karnym gospodarczym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 24, 2009, s. 138. Warto wskazać za J. Majewskim, że k.k. nie wprowadza ani sankcji bezwzględnie oznaczonych, ani nieoznaczonych. Wszystkie sankcje ukształtowane są w taki sposób, aby pozostawić sądowi określoną swobodę w decydowaniu o rodzaju kary lub stopnia jej dolegliwości. Podobnie jest w przepisach karnych pozakodeksowych, które również zawierają wyłącznie sankcje względnie oznaczone. Zob. J. Majewski [w:] *System Prawa Karnego...*, s. 451 n.

nej rozpiętości występuje w osiemnastu przypadkach²⁵. Zróżnicowanie to odbywa się poprzez wskazanie tylko górnej granicy bądź dolnej i górnej granicy kary pozbawienia wolności (według schematu „od...do”). Oznaczenie wyłącznie górnej granicy prezentuje się według schematu: „do lat 2; do lat 3”. W przypadku wskazania zarówno dolnej, jak i górnej granicy kary pozbawienia wolności, występujące granice kształtują się według schematu: „od 3 miesięcy do lat 5; od 6 miesięcy do lat 8; od 6 miesięcy do lat 8; od roku do lat 10; od 2 do 12 lat”.

W zakresie pozakodeksowych przestępstw korupcyjnych sankcja jednorodziejowa z karą grzywny występuje wyłącznie przy jednym przestępstwie korupcyjnym²⁶. Z kolei sankcja jednorodziejowa z karą pozbawienia wolności występuje przy ośmiu przestępstwach korupcyjnych²⁷. Ustawodawca wskazuje bądź tylko górną granicę, na przykład „do lat 3”, bądź dolną i górną granicę, na przykład „od roku do lat 10; od 6 miesięcy do 8 lat”. W zakresie przepisów kodeksowych sankcja alternatywna z trzema rodzajami kar, tj. karą grzywny, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności do lat 2 występuje w dziewięciu przypadkach. Natomiast w pozakodeksowych przepisach, sankcja alternatywna występuje tylko w jednym przypadku — przestępstwa korupcji w sporcie. Zestawienie sankcji za przestępstwa korupcyjne zawarto w tabelach 1–3.

Tabela 1. Sankcja jednorodziejowa za przestępstwa korupcyjne — kara grzywny w stawkach dziennych

Kara	Jednostka redakcyjna
Kara grzywny	art. 128 PrFarm

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Sankcja jednorodziejowa — kara pozbawienia wolności

Kara pozbawienia wolności	Jednostka redakcyjna
do lat 3	231 § 1 k.k., 302 § 2 k.k., 302 § 3 k.k., 54 ust. 5 RefLekU
od 3 miesięcy do lat 5	250a § 1 k.k., 250a § 2 k.k., 296a § 1 k.k., 296a § 2 k.k.
od 6 miesięcy do lat 8	228 § 1 k.k., 228 § 6 k.k., 229 § 1 k.k., 229 § 5 k.k., 230 § 1 k.k., 230a § 1 k.k., 296a § 4 k.k., 54 ust. 1 (RefLekU), 54 ust. 2 (RefLekU), 54 ust. 3 (RefLekU), 54 ust. 4 (RefLekU)
od roku do lat 10	228 § 3 k.k., 228 § 4 k.k., 228 § 6 k.k., 229 § 1 k.k., 229 § 3 k.k., 229 § 5 k.k., 231 § 2 k.k., 46 ust. 4 USport
od lat 2 do lat 12	228 § 5 k.k., 228 § 6 k.k., 229 § 4 k.k.

Źródło: opracowanie własne.

²⁵ Art. 228 § 1, § 3, § 4, § 5, § 6 k.k.; art. 229 § 1, § 3, § 4 i § 5 k.k.; art. 230 § 1 k.k.; art. 230a § 1 k.k.; art. 250a § 1, § 2 k.k.; art. 296a § 1, § 2 i § 4 k.k.; art. 302 § 2 i § 3 k.k.

²⁶ Art. 128 PrFarm — Przestępstwo korupcji farmaceutycznej.

²⁷ Art. 46 ust. 1, ust. 2 i ust. 4 USport; art. 54 ust. 1, ust. 2, ust. 3, ust. 4 i ust. 5 RefLekU.

Tabela 3. Sankcja alternatywna z trzema rodzajami kar: kary grzywny, kary ograniczenia wolności i kary pozbawienia wolności do lat 2

Lokalizacja	Jednostka redakcyjna
Kodeks karny (kodeksowe przestępstwa korupcyjne)	228 § 2 k.k., 228 § 6 k.k., 229 § 2 k.k., 229 § 5 k.k., 230 § 2 k.k., 230a § 2 k.k., 231 § 3 k.k., 250a § 3 k.k., 296a § 3 k.k.
Ustawa o sporcie (Pozakodeksowe przestępstwa korupcyjne)	Art. 46 ust. 3 (USport)

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zaprezentowanych schematów sankcji karnych za kodeksowe i pozakodeksowe przestępstwa korupcyjne prowadzi do następujących wniosków.

Występowanie pozakodeksowych przestępstw korupcyjnych sprawia, że obraz sankcji zawartych w obowiązującym ustawodawstwie karnym staje się jeszcze bardziej zróżnicowany. Ukazuje się dokładny przekrój zagrożenia karnego za różne rodzaje korupcji, która przejawia się w zakresie przepisów kodeksowych w następujących postaciach: korupcja biurokratyczna, korupcja wyborcza, korupcja gospodarza i korupcja wierzycieli. Natomiast w przepisach pozakodeksowych wyróżnia się korupcję w sporcie, korupcję farmaceutyczną i korupcję w sektorze refundacji leków. Na system sankcji za powyższe przestępstwa korupcyjne składają się sankcje względnie określone, a mianowicie sankcje jednorodnjajowe i wielorodnjajowe — alternatywne. Zestawienie sankcji wskazuje na dużą rozpiętość kar — wysokie granice kar przy jednoczesnym określeniu dolnych ich granic na bardzo niskim poziomie. W przypadku sankcji jednorodnjajowej będą to dolna i górna granica danej kary, przy czym należy zaznaczyć, że granice tej jednej kary, która stanowi element sankcji jednorodnjajowej, niekoniecznie będą wyznaczone w samej sankcji (granice tej kary mogą być wyznaczone przez unormowania części ogólnej k.k. z 1997 r.)²⁸. W zakresie techniki legislacyjnej granice kar będących częścią składową sankcji wyznaczane są następująco:

1) wskazanie górnej granicy bez podania dolnej granicy (np. art. 230 § 2 k.k. lub art. 46 ust. 3 USp) — „... podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat...”. Według Zasad techniki prawodawczej nie ozna-

²⁸ Według Z. Siwika, w przypadku sankcji wielorodnjajowej o rozpiętości ustawowego zagrożenia za dane przestępstwo decydują granice wszystkich kar, jakie składają się na tę sankcję karną. Dolną granicę sankcji karnej wyznacza minimalna granica najłagodniejszej kary, górną zaś granicę ustawowego zagrożenia wyznacza górna granica najsurowszej kary. Wynika z tego, że nie należy identyfikować dolnej granicy sankcji z dolną granicą tej kary, która jako pierwsza w sankcji karnej została wymieniona. W określonych przypadkach, system kar w sankcji karnej może rozpoczynać się od kary najsurowszej, a kończyć na karze najmniej dolegliwej. Zob. Z. Siwik, *System środków penalnych w prawie karnym skarbowym*, Wrocław 1986.

cza się dolnej granicy sankcji karnej, chyba że chodzi o podwyższenie przewidzianego w k.k. najmniejszego wymiaru kary w obrębie danego środka karnego²⁹;

2) wskazanie dolnej i górnej granicy przy użyciu określenia „od... do...” (np. art. 228 § 3 k.k.) — „... podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”;

3) poprzez wskazanie jedynie nazwy rodzajowej kary, na przykład podlega grzywnie (przykład z art. 128 PrFarm). Występuje tutaj brak modyfikacji kary, otóż dolną i górną granicę kary wyznaczają przepisy części szczególnej k.k. z 1997 r. Sprecyzowanie granic kary określonego rodzaju jest wykonalne dopiero poprzez odesłanie do części ogólnej kodeksu karnego, które określają granice kar poszczególnego rodzaju³⁰. Eliminacja wyrazu „kara” ze zwrotu „kara grzywny” może doprowadzić do pomyłek interpretacyjnych dokonywanych przez odbiorcę danego przepisu karnego³¹. Należy podkreślić, że w Polsce przyjęto używać w przepisach karnych, które dotyczą przestępstw zagrożonych karą grzywny, określenia „podlega grzywnie”, a w przepisach karnych dotyczących wykroczeń używa się określenia „podlega karze grzywny”³².

4) niewłaściwe posłużenie się spójnikiem „albo” — brak konsekwencji widać na przykład w przepisie art. 228 § 2 k.k. i przedstawia się następująco „... podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Według Zasad techniki prawodawczej wynika, że redakcja sankcji w tym przepisie powinna być następująca: „... podlega karze..., albo karze..., albo karze...”³³.

Powyższa analiza wyraźnie wskazuje, że liczba zagrożeń „terminową” karą pozbawienia wolności w sankcjach karnych jest dość spora, a samoistne występowanie tej kary — rażące. Z analizy sankcji karnych za kodeksowe i pozakodeksowe przestępstwa korupcyjne jasno wynika, że system tych sankcji jest nacechowany represyjnością. Natomiast istotne, choć niełatwe, jest ustalenie, jakiego rodzaju sankcja ustawowa jest adekwatna do określonego typu przestępstwa³⁴. System

²⁹ Granicy górnej nie oznacza się tylko wtedy, gdy ma ona być równa najwyższemu wymiarowi danego środka karnego, zob. G. Wierczyński, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 498.

³⁰ Jak słusznie zauważa P. Burzyński, w istocie określanie sankcji karnej dokonywane jest przez ustawodawcę poprzez wskazanie określonego schematu kary związanego z typem czynu zabronionego, przy czym schemat ten jest niepełny i wymaga dopełnienia w drodze odwołania się do przepisów części ogólnej k.k., P. Burzyński, *op. cit.*, s. 164 n.

³¹ Szczegółnej uwagi wymaga sytuacja, gdy w jednym rozdziale ustawy zawarte zostały przepisy karne przewidujące w sankcji jednorodzącej karę grzywny określoną kwotowo i przepisy przewidujące sankcje administracyjne wyrażające się w „karze pieniężnej”.

³² G. Wierczyński, *op. cit.*, s. 496; por. J. Warylewski (red.), *Zasady techniki prawodawczej. Komentarz do rozporządzenia*, Warszawa 2003, s. 342.

³³ *Ibidem*, s. 337; zob. też S. Wronkowska, M. Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, Warszawa 2004, s. 176 n.

³⁴ L. Gardocki, *O relacji pomiędzy typem przestępstwa a zagrożeniem ustawowym*, „Państwo i Prawo” 1979, s. 131.

sankcji karnych za przestępstwa korupcyjne cechuje wiele wad o niejednorodnym charakterze. Bezspornie przejawia się brak przejrzystości, a nawet komunikatywności. Niedoskonałość systemu sankcji karnych prezentuje się również w relacji sankcji karnej do dyspozycji karnej, a związek pomiędzy nimi powinien mieć charakter jakościowy lub ilościowy³⁵. Dominująca rola kary pozbawienia wolności znacząco ogranicza występowanie kary grzywny i kary ograniczenia wolności. Zdecydowanie należy zauważyć, że to właśnie kara grzywny powinna stanowić większość w przypadku przestępstw takiego rodzaju. Przepis art. 33 § 2 k.k. jasno wskazuje, że jeżeli sprawca dopuścił się czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub gdy korzyść majątkową osiągnął, sąd może wymierzyć grzywnę także obok kary pozbawienia wolności³⁶. W związku z tym relacje pomiędzy korzyścią a karą grzywny powinny być proporcjonalne, dlatego im wyższa korzyść osiągnięta przez sprawcę, tym wyższa powinna być grzywna³⁷.

Uwagi podsumowujące

W świetle poczynionych wyżej rozważań, próbą rozwiązania tego problemu może być postulat *de lege ferenda* stworzenia jednolitego systemu prawa antykorupcyjnego, wprowadzającego spójność w regulacjach odnoszących się do przestępstw korupcyjnych³⁸. Rozproszenie norm o takim charakterze w różnych

³⁵ *Ibidem*, s. 129.

³⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz.U. z dnia 2 sierpnia 1997 r., Nr 88, poz. 553); J. Majewski, *Grzywna w projekcie nowego kodeksu karnego*, „Przegląd Sejmowy” 1994, nr 11–12, s. 82.

³⁷ Przepis art. 33 § 2 k.k. ma zastosowanie we wszystkich wypadkach wymierzenia kary pozbawienia wolności sprawcy działającemu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, a więc także wówczas, gdy kara taka zostaje wymierzona za przestępstwo zagrożone alternatywnie karą pozbawienia wolności, karą ograniczenia wolności albo grzywną. Zob. Z. Sienkiewicz, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2012, s. 145.

³⁸ W 2009 r. powstał rządowy projekt ustawy Prawo antykorupcyjne. Już na etapie projektu zawierał jednak wiele błędnych sugestii, np. co do nazwy „Prawo antykorupcyjne” myląc sygnalizuje, że jest to akt o kompleksowym ujęciu, większym niż zwykła ustawa, a w istocie reguluje bardzo szczegółowe kwestie i unika ujęć ogólnych. Twórcy opinii do projektu ustawy — *Prawo antykorupcyjne* proponowali, aby nazwać ustawę „antykorupcyjną” a nie „prawem”. Projekt zawiera też wiele niesprecyzowanych określeń, do których bez wątplenia należą — w kontekście zakazu przyjmowania korzyści majątkowych i osobistych — dwa wyjątki, jeden z nich dotyczy kategorii korzyści, która jest „powszechnie dostępna”, a jej przyjęcie nie rodzi zobowiązania. Projekt ustawy w przepisach karnych przewiduje trzy typy czynów zabronionych, które określone zostały w art. 29–30 jako przestępstwa [Oznacza to rozszerzenie odpowiedzialności karnej, a art. 29 wprowadza zupełnie nowy typ przestępstwa. W ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz.U. Nr 216, poz. 584) były tylko dwa czyny zabronione: w art. 14 — przestępstwo, w art. 15 — wykroczenie. Projekt ustawy — *Prawo antykorupcyjne* zakłada również rozszerzenie zakresu kryminalizacji w stosunku do określonych zachowań, gdyż ustawa z 1997 r. przewidywała wyłącznie odpowiedzialność służbową i cywilną]. W opinii M. Kępińskiego, K. Nowackiego oraz Z. Siwika projekt wyżej

aktach prawnych nie jest konieczne, a świadczy jedynie o słabości polskiego prawa antykorupcyjnego i wynika przede wszystkim ze stanu legislacji. Jako przyczynę wskazać można także populizm penalny³⁹. Dla wzmocnienia skuteczności regulacji wymaga się radykalnej i szybkiej poprawy⁴⁰. Godny rozważenia jest postulat uchwalenia ustawy, która kompleksowo regulowałaby przeciwdziałanie i zwalczanie korupcji we wszystkich sferach sprawowania władzy publicznej. Akt ten powinien być skierowany jasno w stronę przestępstw korupcyjnych i dawać wyraz napiętnowania zachowaniom korupcyjnym. Stosowany obecnie przez polski wymiar sprawiedliwości, wymiar kary dla przestępstw korupcyjnych, jest albo wysoki albo niski, brak mu jednolitości, a przestępca mierzy opłacalność swojego działania dolegliwością sankcji. Kara powinna być wymierzona w konkretnej sprawie jako współmierna do wagi popełnionego czynu⁴¹. Nie ulega wątpliwości, że istnieje potrzeba przygotowania projektu ustawy, która całościowo regulowałaby problem przestępstw korupcyjnych. Występuje konieczność gruntownej analizy problemu, jego zakresu podmiotowego, środków działania antykorupcyjnego i stopnia dolegliwości sankcji karnych. Istnieje potrzeba kompleksowej strategii walki z korupcją. Dlatego rola prawa karnego powinna być podkreślona jako *ultima ratio*, co nie spowoduje dezintegracji tego systemu, ani nie naruszy jego spójności.

Bibliografia

- Andrejew I., *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1978.
 Andrejew I., Świda W., Wolter W., *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
 Błaszczuk M., *Pozakodeksowe prawo karne — czy utrzymać status quo?*, [w:] *Gaudium in literis est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005.
 Bojarski M. (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2012.

wymienionej ustawy budzi wiele wątpliwości, przede wszystkim nie posiada jednolitego charakteru, jest dość słabo uzasadniony, a i staranność redakcji pozostaje kwestią dyskusyjną. Wszystko to sprawia, że w danej formie Projekt ustawy nie mógł być przedmiotem dalszych prac legislacyjnych i dlatego został oceniony negatywnie. Zob. M. Kępiński, K. Nowacki, Z. Siwik, *Opinia z 6 kwietnia 2009 r. o Projekcie ustawy Prawo antykorupcyjne*.

³⁹ J. Kulesza, *Zarys teorii kryminalizacji*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 11–12, s. 90 n., zob. także A. Zoll, *Potrzeba racjonalności w reformowaniu prawa karnego*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, red. T. Bojarski et al., Lublin 2011, s. 31.

⁴⁰ Podobne stanowisko dotyczące gruntownego przeglądu wszystkich ustaw o charakterze karnym, a także przepisów prawnokarnych zawartych w różnego rodzaju aktach normatywnych pod kątem celowości ich dalszego utrzymywania w niezmienionym kształcie, ich efektywności, zob. M. Błaszczuk, *Pozakodeksowe prawo karne — czy utrzymać status quo?*, [w:] *Gaudium in literis est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005, s. 25 n.

⁴¹ L. Gardocki, *op. cit.*, s. 129.

- Bojarski M., Radecki W., *Przestępstwa przeciwko pamięci narodowej obronności, bezpieczeństwu osób i mienia, zdrowiu. Komentarz. Pozakodeksowe prawo karne*, t. I, Warszawa 2002.
- Bojarski T. (red.), *System Prawa Karnego*, t. 2, *Źródła prawa karnego*, Warszawa 2011.
- Burzyński P., *Ustawowe określenie sankcji karnej*, Warszawa 2009.
- Cieślak M., *O sankcjach w ogólności. Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995.
- Cieślak M., *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, „Nowe Prawo” 1969, nr 2.
- Decyzja ramowa Rady UE 2003/568/WSISW z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie zwalczania korupcji w sektorze prywatnym.
- Dyrektywa Wspólnotowego Działania Nr 98/742/42/JHA z 22 grudnia 1998 r.
- Filar M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Gardocki L., *O relacji pomiędzy typem przestępstwa a zagrożeniem ustawowym*, „Państwo i Prawo”, nr 8–9, 1979.
- Górnioł O., *Prawo karne gospodarcze*, Warszawa 2003.
- Holyst B., *Korupcja jako plaga społeczna XXI wieku*, „Przegląd Antykorupcyjny” 2011, nr 1.
- Kaiser G., *Korruption. Eine Herausforderung für Recht und Gesellschaft*, Seoul 1991.
- Karnoprawna Konwencja o Korupcji Rady Europy* z dnia 27 stycznia 1999 r.
- Konwencja o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich* z dnia 26 lipca 1995 r. (OJ C 316 z dnia 27 listopada 1995 r.).
- Konwencja o zwalczaniu korupcji wśród funkcjonariuszy Wspólnot Europejskich lub funkcjonariuszy państw członkowskich Unii Europejskiej* z dnia 16 maja 1997 r. (OJ C 195 z dnia 25 czerwca 1997 r.).
- Kulesza J., *Zarys teorii kryminalizacji*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 11–12.
- Majewski J., *Grzywna w projekcie nowego kodeksu karnego*, „Przegląd Sejmowy” 1994, nr 11–12.
- Mąciór W., *Założenia ustawowego wymiaru kary*, „Państwo i Prawo” 1984, z. 6.
- Mik B., *Nowela antykorupcyjna z dnia 13 czerwca 2003 r.*, Kraków 2003.
- Nowak C., *Korupcja w prawie karnym na tle uregulowań międzynarodowych*, Warszawa 2008.
- Palka P., Reut M., *Korupcja w nowym Kodeksie karnym*, Kraków 1999.
- Prawnokarna konwencja o korupcji* sporządzona w Strasburgu dnia 27 stycznia 1999 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 29, poz. 249).
- Projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2013 r.
- Siwik Z., *System środków penalnych w prawie karnym skarbowym*, Wrocław 1986.
- Siwik Z., *Systematyczny komentarz do ustawy karnej skarbowej. Część ogólna*, Wrocław 1993.
- Skorupka J., *Typy przestępstw korupcyjnych po noweli kodeksu karnego z 13.06.2003 r.*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 15, 2004.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — *Kodeks karny* (Dz.U. 1997 r. Nr 88, poz. 553).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz.U. Nr 216, poz. 584).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 2001 r. — *Prawo farmaceutyczne* (Dz.U. z 2008 r. Nr 45, poz. 271).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. 2010 Nr 127, poz. 857).
- Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (Dz.U. z 2011 r. Nr 122, poz. 696) .
- Warylewski J. (red.), *Zasady techniki prawodawczej. Komentarz do rozporządzenia*, Warszawa 2003.
- Wierczyński G., *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Wilk L., *Korupcja w reklamie farmaceutycznej*, „Prokuratura i Prawo” 2011, z. 10.
- Wilk L., Ogiegło L. (red.), *Prawo farmaceutyczne. Komentarz*, Warszawa 2010.
- Włodkowski O., *Z problematyki sankcji karnych w pozakodeksowym prawie karnym gospodarczym (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 24, 2009.

- Wolter W., *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973.
- Wronkowska S., Zieliński M., *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, Warszawa 2004.
- Zoll A., *Potrzeba racjonalności w reformowaniu prawa karnego*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, red. T. Bojarski *et al.*, Lublin 2011.
- Zoll A. *et al.* (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 2013.
- Żurowska R., *Przestępstwo korupcji w sporcie*, Poznań 2010.

Źródła internetowe

Statystyka i przepisy, statystyka przestępstw korupcyjnych, liczba przestępstw stwierdzonych, <http://www.policja.pl/pol/zglos-korupcje/statystyka-i-przepisy/309,StatystykaPrzestepstwKorupcyjnych.html>.

Penal sanctions for corruption crimes

Summary

All things considered, an attempt to solve this problem would be to postulate *de lege ferenda* creating a uniform system of anti-corruption legislation, introducing consistency in the regulations relating to corruption offenses. Dispersal of the regulations in different acts shows the weakness of Polish anti-corruption law and this is caused by legislative level. So there is a necessity for radical and fast improvement. It seems that the best way to achieve this goal is to create an act which would comprehensively fight corruption on each level of public authorities. This act should be aimed clearly at corruption offences and stigmatize them. The present anti-corruption Polish system of law is totally devoid of transparency and this causes that perpetrators measure the profitability of their acting by the size of the sanction. Penalty should be ruled relatively to the offence. There appears a necessity to create a project of one anti-corruption act. There is a necessity for a comprehensive strategy to fight corruption. Therefore, the role of the criminal law should be emphasized as the *ultima ratio*, which does not result in the disintegration of the system or violate its consistency.